

PEŞTELİ HİSÂLÎ DÎVÂNÎ'NDA BİÇİME DAYALI TEKRARLARLA AHENK SAĞLAMA*

Özlem ERCAN**

ÖZET

Makalede XVII. yüzyıl şairlerinden Peşтели Hisâlî'nin 1 kaside, 500 gazel ve Farsça 36, Türkçe 10 beyitten oluşan Dîvân'ında yer alan biçime dayalı tekrarlar, tekrar çeşitleri sınıflandırılarak ve beyitlerle örneklendirilerek ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Şairin, dilin malzemesi olan ses unsurlarını nasıl, hangi oranlarda kullandığını belirleme amacı güden çalışmada, şiir diline kattığı ahenk ortaya konulmaya çalışılmış ve tespit edilen bilgiler tablo hâlinde okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Peşтели Hisâlî, tekrarlar, ahenk, Dîvân şiiri, dil.

ABSTRACT

Getting Harmonies With Formel Repetitions in The Peşтели Hisali's Divan

In the text, the form based on the repetitions, the sorts of the repetitions, which take part in one of the 17th century poets, Peşтели Hisali's collected poems that includes 1 ode, 500 lyric poems (gazel) and verses; 36

---

* Bu çalışma, Prof. Dr. Coşkun Ak danışmanlığında yapılmış "Peşтели Hisâlî Dîvânı Tahlili (İnceleme-Metin)" adlı Doktora tezindeki metinlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Okt. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

in Persian, 10 in Turkish are tried to analysed grossly by classifying and giving examples from the verses. In the work, that aimed to point out how and in which proportion the poet used the tone elements which are the materials of the language and the harmony he added the language of the poetry is tried to be shown and the information collected is presented to the reader as a table.

Key Words: *Peşteli Hisali, repetitions, harmony, Divan poem, language.*

Dîvân şairleri, şiirde söylemek istediklerini bir beyitte verme anlayışlarına sahiptiler. Ancak bunu yaparken dilin imkânlarından yararlanmayı ihmal etmezler. Şair, şiiri bir mûsîkî gibi gördüğü için, sesler dilinde türlü türlü perdeleri terennüm eden bir alete dönüşür. Şairin amacı, şiir sayesinde ortaya koyduğu bu güzel sesleri duyurmak, bunların yan yana gelişleri sonucunda anlam ile birlikte doğan musikiyi iletmektir.

Dîvân şiirinde sanat yapma hevesi; sanatlarla, mazmunlarla, sesi doğru, yerinde ve ahenk ile kullanma biçimiyle kendini göstermiştir. Tanpınar'a göre; eski şairler kendilerini sese emanet etmişler, şiirin dil malzemesiyle ortaya konduğunu bilmişler ve anlamdan çok, dizinin sesine değer vermişlerdir:

Eski şairlerin büyük tarafları, bilerek veya bilmeyerek kendilerini sese emanet etmeleridir; bütün o oyunlar, mazmunlar hepsi bu sesi yüklenen, taşıyan vasıtalarıdır. Bu cinsten bir sanat anlayışında hâkim olan esas, söylenilen şey değil, söyleyiştir. (1977; s.180)

Eski şairlerin en büyük mezzetleri şiirin dilden çıktığını, onun mucizeli bir imanı olduğunu bilmeleri, heyecanlarını sözün manasına değil, mısraın sesine ve bir mısraa sıkıştırdıkları o harikulâde harekete emanet etmeleriydi...Hakikat şudur ki eski şairler dile tasarruf etmesini bizden iyi biliyorlardı. (1977; s. 177-178.)

Tunca Kortantamer de, benzer düşünceleri ortaya koyar:

Şiirin malzemesini dilin oluşturduğu genel olarak tartışmasız kabul edilir. Nasıl heykel, taş veya bronzun, resim, renk ve çizginin, müzik tonların biçimlendirilmesi, düzenlenmesi, bir bütün haline getirilmesiyle oluşturuluyorsa, şiir de dilden seçmeler yoluyla ortaya çıkarılır. Şiir örgüsünde kullanılan araçlar incelenebilen, araştırılabilen ve kanıtlanabilen dil öğeleridir. Şair neyin peşinde koşarsa koşsun, neyi amaçlarsa amaçlasın, dilden oluşmuş bir yapı gerçekleşir. (1993; s. 273)

Eski Türk şiirinden itibaren, bütün şiir tarihi boyunca gerek nazımda, gerek nesirde sese ve anlama dayalı sanatlarla hep bir ahenk oluşturma isteği gözlenmiştir. Bu unsurlarla birlikte; sesi, redifi, uyağı ve söz tekrarlarını kullanarak ahenk yaratma çabası içine giren Dîvân şairi, şiirde ses ve biçim tekrarlarının sağladığı bir estetik yapıyı oluşturmuştur.

XVII. yüzyıl şairlerinden Peşтели Hisâlî'nin ¹ şiirinde uyak ve söz tekrarları ile ne şekilde ahenk sağladığının üzerinde durmadan önce, ahenk konusunu kısaca açıklığa kavuşturmak gerekir. Ahenk, sadece edebiyat ve dil biliminde değil; felsefe, mimarî, musiki gibi bilim ve sanat dallarında da kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkar. Uyum, felsefî açıdan kâinata görülen düzen; mimarîde bir eserin boyutları arasındaki nispet; musikide ise, sazların ve sesin belirli bir şekilde düzenlenmesi anlamına gelir. Edebiyatta ahenk, hem şiirde, hem de nesirde sözcük veya sözcük gruplarının ses ve yapı benzeşmesinden doğan, estetik bir ifadeyi sağlayan düzendir. Bir başka deyişle ses ve biçim tekrarlarına dayanan bir kullanımdır. Bu şekilde yaratılan ahengin söz tekrarlarından öte, anlatılan duygu ve düşünceye katkısı olduğu veya anlamı pekiştirdiği de malumdur. (Meydan Larousse, 1969)

Ahenk terimi, Yeni Türk Edebiyatı ile birlikte edebiyatımıza yerleşmiş ve “harmonie” karşılığı olarak 1879'dan beri kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra da, artık edebiyat teorilerinin yer aldığı kitaplarda görülür olmuştur. Buna karşılık eski edebiyatta ahenk konusu “fesahat” terimi ile karşılanmış; belagatta, “insicam, tecanüs, teellüf, selaset” ahengi oluşturan; “tenafür, kesret-i tekrar, tetabu-i izafat, garabet, lüknet ve kıyasa muhalefet” ise, ahengi bozan unsurlar olarak sınıflandırılmıştır. Bütün bu isimlendirmelere rağmen, eski belagatta ahenk konusunun etraflıca ele alınmadığını görüyoruz. (Yetiş, K., 1988; bkz. Bilgegil, 1989) Bugün ise eski edebiyattaki ses ve söz tekrarlarına dayalı pek çok araştırmanın yapılmaya başlandığı görülüyor. (Göçgün, 1983; Ercilasun, 1993; Dilçin, 1992; Dilçin, 1995; Macit, 1990)

---

¹ Peşтели Hisâlî hakkında *Osmanlı Müellifleri ve Tuhfe-i Nâîlî*'nden başka bir kaynakta bilgi yer almamaktadır. *Osmanlı Müellifleri*'ne göre Hisâlî, Peşte'de yetişen, Arap ve Fars edebiyatlarına vâkıf Osmanlı şairlerindedir. H.1062/M.1651-1652 tarihinde Peşte'de vefat ettiği bilgisinin yanında, şair için “Kavi tabiat, vasi karihalı, değerli bir zattır.” fikri de iletilir. *Tuhfe*'de ise şairin Peşte'de medfun olduğu ve ölüm tarihi dışında bilgi olmamakla birlikte, birkaç beyti yer almaktadır. Ayrıca Mehmet Nâîl, bu bilgileri *Osmanlı Müellifleri*'nden aldığını da belirtmiştir. *Dîvân*'da bazı beyitler şairin hayatına dair bilgiler vermektedir. Şair, *Dîvân*'daki tek kasidenin fahriye bölümünde Zevîl şehrinde defterdar olduğunun ipuçlarını verir. Şairin *Dîvân*, *Metâliü'n-Nezâir* ve *Letâifu'l-Hayâl* olmak üzere üç eseri mevcuttur.

Şiirde ahengi ikiye ayırmak gerekir: Dış ahenk, iç ahenk. Dış ahenk, genellikle ölçü, uyak ve redifle sağlanır. Bilindiği üzere, Dîvân şiirinin ölçüsü aruz, kapalı-açık; hece sistemine dayandırılan, Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir, eski şiirde ahengi oluşturan en önemli unsurdur. Her ne kadar Türk dilinin yapısına uymayan bir vezin olsa da, zamanla dile giren Arapça ve Farsça sözcüklerin yardımı ile şiirde kolaylıkla uygulanabilen bir kullanım hâlini almıştır. (Kurnaz; 2002) Aruz, bu özelliğiyle seslerle musiki oluşturma gayreti içinde olan Dîvân şairinin amacına hizmet etmiştir. Aruz vezni ile musiki arasındaki ilgiyi Muhsin Macit şu şekilde ortaya koyar:

Aruz vezni ile musiki arasında bir başka ilişki öğretim ve intikal sistemlerindeki müştereklikle ilgilidir. Bilindiği gibi aruz, musikideki nağmeler gibi duyuldukça, doğal olarak, zihne yerleşen ritmlerden oluşur ve zihinden geçen, ağızdan çıkan sözleri bu ritmlere uydurarak söyleme esasına dayanır. Aruz öğretiminde beyitleri ve mısraları takti ederek yüksek sesle okumak ve çok sayıda beyit ezberlemek diğer klâsik sanatların öğretiminde esas olan meşk usûlünü hatırlatmaktadır. (1996; s. 439)

Dış ahengin diğer unsuru uyak ise, dize sonunda yer alan, anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki sözcük arasında yapılır. Dîvân şiirinde uyak sıkı kurallara bağlanmıştır. Eski şiirde sözcükler arasında ses ve anlam ayrılığı olması şarttır. (Dilçin, 2000) Bu ayrılık; 1. Anlam ve ses bakımından ayrılık; 2. Ses bakımından ayrılık; 3. Anlam bakımından ayrılık biçiminde sınıflandırılır.

Çalışmaya konu olan *Peşteli Hisâlî Dîvânı*'nda dış ahengi oluşturan unsurlardan uyak ve redif kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir: Dîvân şairi, estetik kurallara sıkı sıkıya bağlı olduğu için uyak ve redif yaratmada geleneğin dışına çıkmaz. Dîvân Şiirinde bilindiği üzere uyak kulağa değil, göze göre oluşturulur. Peşteli Hisâlî de klâsik kural hâlini alan uyağın göze göre oluşturulması geleneğini bozmaz; ancak bazen bu kurala göre uyaksız sayılan bazı sözcüklerle ahenk sağlamaya çalışır:

Úaşuñ úavs-i úaðÀdan bir nişÀndur ey perì-
peyker
Müjeñ tîr-i úaderdür sînesin èÀşıúlaruñ gözler
(G.135-1)

Hatta şair, bazı gazellerde de uyağı oluşturacak sözcük bulma zorluğu çektiği için, şiir içinde –redif olmadığı hâlde- aynı sözcüğü iki kere kullanır:

Bu dil-i şÿrîde kim bir èÀşıú-ı dîvÀnedür

Her güle bülbül olup her şemèe bir pervânedür
(G.95-1)

Şemè-i rÿy u pertev-i mihr-i èiöâr-ı dilbere
Mâh ü öürşid-i felek yanar iki pervânedür
(G.95-2)

Araştırmaya konu olan *Dîvân*'da kullanılan uyak çeşitleri şunlardır:

Yarım uyak:

èAyn-ı óauâret ile ider èâşıúa naôar
Kâfir raúibe olsa yeridür saúar maúarr (G.72-
1)

Tam uyak:

Açıl ey úalb-i maózÿnum neden sende elem
vardur

Bióamdillah ne àam yersin elüñde cÂm-ı Cem
vardur (G.102-1)

Zengin uyak:

Boyuñ ey serv-úadd rÿz-ı úıyâmetden èalâmetdür
Úıyâma geldügi sâeat ise rÿz-ı úıyâmetdür
(G.57-1)

Hisâlî Dîvân'ndaki kafiye türlerini yarım, tam ve zengin kafiye olarak tespit etmenin yanında, ön kafiyenin bulunduğu örneklere de dikkati çekmek gerekmektedir.

Yine ûabèum açılur ol gül-i raènâ mı gelür

Yine cÂnum sevinür ol lebi èîsâ mı gelür
(G.47-1)

Eski Türk şiirinin önemli özelliklerinden biri olan ön kafiye konusunda ayrıntılı bilgileri Reşit Rahmeti Arat'ın, *Eski Türk Şiiri* adlı kitabında bulmak mümkündür. Yazar, VIII.-XIII. yüzyıllar arasında yazılan ve tespit edilen, Mani ve Budha dinlerine ait metin örneklerini ve birkaç İslâmî eseri şekil ve kafiye özellikleri bakımından incelemiştir; mani, ilahi, mehdiye gibi şiir parçalarında yer alan ön kafiye örneklerini tespit etmiştir. Arat, "Âhenk, Türk Halk şiirinde misallerini son zamanlara kadar takip edebildiğimiz ses âhengi, ayrı seslerden başka, bir de kelime ve hatta bütün mısra veya mısraların tekrarı ile temin edilmiştir." fikrindedir. Ayrıca yazar, kafiyenin baştan sona kayışı hakkında da fikirler öne sürmüştür: Kafiyenin

sona geçme sebebi, Türkçe kelimedeki esas vurgunun sonda oluşudur. Eğer kafiye başta olursa Türkçe'nin vurgu özelliğine göre, ilk hecenin, bugünün telaffuzundan farklı şekilde, vurgulu söylenmesi gerekir. Zaman içinde Türk şiirinde kafiyenin mısra başından sona geçişi, işte bu vurgu özelliğinin şekillenmesi ile gerçekleşmiştir. (1991)

Dîvân şiirinde redif, sadece uyak örgüsünü etkilemekle kalmaz; şiire ses ve anlam bakımından da bir şeyler katar; şairin acı, heyecan, sıkıntı, elem, sevinç gibi duygularıyla bağlantılı olarak şiiri anlamsal açıdan da tamamlar. Peşveli Hisâlî Dîvânı'ndaki 500 gazelin, 400'nde, 36 Türkçe beytin 10'unda redif bulunmaktadır. Şairin kullandığı redif çeşitleri ve redifi oluşturan sözcükler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Red. Türü	Kullanılan Redifler	Kul. Say.	
Tek Sözcüklü Redifler	Olur	8	
	itdi	7	
	nevruz, vardur	5	
	çekerüz, eyler, iderler, it, kaldı, olsun	4	
	eyleyelüm, ider, ol, sensüz, söyler	3	
	arar, benden, bilürin, çeker, degül, derya, eyledüm, eyledün, gelsün, gösterür, iken, kavlınce, neydüğün, olmadı, sanur, sensin, sunar, viren	2	
	açar, açıldı, açmış, alur, ancak, bilürüz, bilürin, bozıldı, çok, degül mi, düşer, elde, eyle, eylerüz, eylesün, geçdi, geçinür, gibi, görmez, idelüm, idem, idemez, itdürür, itmede, itmedi, kalmış, kılmazsın, nedür, neyler, olabilek, olayın, oldu, oldum, olmayan, olup, salar, sanavber, tursun, tutun, uyur, yeter, yok, zamanıdur; bilürüz, oldu, olmuş.	1	
	Çift Sözcüklü Redifler	bir taraftan	8
		eyle sultanum, olan bilür	3
		elden gider, ne müşkil, olacak demdür	2
benüm sultanum, binde bir, bir degül, bu gice, elin öpsem, itsem gerek, olup gezer		1	
Ek+Sözcük Yapısında Redifler	-a dahi	5	
	-yuz biz	4	
	-ince imiş, -lar nice bir, -yı aşk, -um unutma, -um Ali	3	
	-ya ısmarla, -um var	2	
	-ı koya, -ı Gülbaba, -e münasib, -ı dost, -e bais, -e kadeh, -dur lale-ruh, -lar meded, -ı leziz, -mı gelür, -ı kimün va benüm var, -e beraber, -da olur, -ler vardur, -ya çeker, -ya var, -um olmuşdur, -ler vardur, -yı gör, -sı var, -sin görmez, -uz biz, -e biraz, -a heves, -e mahsus, -dur garaz, -den haz, -ı şerif, -a bak, -dur dil, -ımız biziüm, -una baksam, -um benüm, -ı görebilsem, -ye döndüm, -sin sen, -yı ben, -umı ben, -ı neylersin, -umdan sakın, -a ısmarla, -dan yine, -a gibi, -ya başladı, -den gayrı, -un olsun, -dur gönlimüz, -ıdur bana.	1	

Ekle Yapılan Redifler	-i	20
	-dur	17
	-a	8
	ise, -i	7
	-e, -ün	6
	-dür	5
	-imüz, -imiş, -um, -idi,	4
	-ımız, -ile, -da, -luğu	3
	-umdur, -idur, -un, -nün, -yum, -ından, -ın, -dı	2
	-luktur, -idür, -ülmişdür, -luklar, -undadır, -ler, -suz, -laruz, -mez, -veş, -nun, -ımızun, -dum, -dan, -arsın, -sın, -sin, -yile, -ye, -ya, -unda, -ede, -sı, -yi, -müzi, -ını, -yi, -i, -siyüz, -di, -ür	1

Tabloya göre; şair, redif yaparken, en fazla sayıda tek sözcüklü rediflerden “olur”u sekiz; çift sözcüklü rediflerden “bir taraftan”ı sekiz; ek+sözcük yapısındaki rediflerden “-a dahi”yi beş; ekle yapılan rediflerden “-i”yi yirmi gazelde kullanmıştır.

Yazının ağırlıklı konusunu içeren iç ahenk ise, mısra içinde birbirine ses açısından uyum sağlayan sözcükleri bir arada kullanmakla sağlanır. Şiir dilinde belli sözcük ve sözcük öbeklerinin yinelenmesine dair Doğan Aksan şu açıklamayı yapar:

Şiir dilinde belli seslerdeki yinelemelerin yanı sıra birtakım ses öbeklerinin oluşturduğu biçimbirimlerin, sözcük ve sözcük öbeklerinin ve kimi kez bütün bir dize ya da dizelerin de yinelendiği görülür. Özellikle, sözcük ve öbeklerinin, bütün bir dizenin yinelenmesi ses açısından bir etkileme sağlamakta, bir uyum, bir ritim oluşturmakta, tıpkı, müzik yapıtlarında zaman zaman ana melodinin yinelenmesi ya da çeşitlemelerle anımsatılmasında olduğu gibi, dinleyende uyanan ses imgesini pekiştirmektedir. Öte yandan bu yinelemelerle belli bir kavram ya da önermenin dinleyen/ okuyanın zihninde yer etmesi, pekiştirilmesi de sağlanmaktadır. (1995; s. 218)

Hisâlî, *Dîvân*'ında 667 beytinde tekrar sanatından ayrı olarak tekrarlar yapmış, böylece şiirine anlam ve ses bakımından bir zenginlik katmıştır. Şair, bir ya da birden çok sözcüğü ilk dizede kullandıktan sonra, aynı sözcük ya da sözcükleri simetrik, çapraz ya da karışık biçimde ikinci dizede tekrarlar. Bunları şu şekilde örneklendirebiliriz:

Çapraz

Gül mevsimi irişdi yüzi güldi eÂlemün
 áonca-âıfat ùarılma açıl gül zamÂnıdur
 (G.176-2)

Meâeldür egri otur ûoârı söyle ey sedî-ûâmet
Hilâle beñzeden ebrÿlaruñ egri ðayâl eyler
(G.116-2)

Simetrik

Derd-i hicrũñle gehi úan ierüz nâfe-âifat
Yâd-ı laelũñle gehi sââar-ı eîşret ekerüz
(G.191-3)

Yine ûabêum açılur ol gül-i raenâ mı gelür
Yine cânum sevinür ol lebi eîsâ mı gelür
(G.47-1)

Karışık

èArø eyledüke göl yüzün ol âonca-leb-i nigâr

Olur belâlı bülbüli gölşende âad-hezâr
(G.76-1)

Mihr ü mâhuñ öerrece öüsninde youú rÿy-ı äafâ
Sendedür öüsn ü melâóat sende ey óÿri-liúâ
(G.2-1)

İ ahengin oluşmasında sözcük, mısra ve beyit tekrarları; benzer seslerin tekrarına dayanan söz sanatları da rol oynar. Kerime Üstünova “Söz Sanatlarının Oluşmasında Tekrarların Rolü” adlı makalesinde, söz sanatlarının bir kısmının biçim olarak aynı sözcük ve sözcük öbeklerinin; bir kısmının ise yakın anlamlı birimlerin tekrarlanması ile oluştuğunu belirtmiş ve tekrarların özelliğine göre edebî sanatları iki gruba ayırmıştır:

1. Aynı yapıların bir bütünde çeşitli biçimlerde tekrarıyla oluşan sanatlar:

a. Aliterasyon, b. Asonans, c. Cinaz, . İâde, d. Kalb, e. Müşâkele, f. Reddû'l-acüz ale's-sadr, g. Seci, ğ. Tard ü aks, h. Tedvir, ı. Tekrir, i. Teşbih.

2. Yakın anlamlı birimlerin aynı bütünde yer almasıyla oluşan sanatlar:

a. Cem, b. İhâm-ı tenasüp, c. İhâm-ı tezat, . İstihdam, d. İştikak, e. Leff ü neşr, f. Sihri helal, g. Tarsi, ğ. Tedric, h. Tenasüp, ı. Tezat. (2003)

Hisâli Dîvânı'nda yer alan bütün bu sanatların değerlendirmesi başlı başına bir çalışma olacağı için, iç ahenk konusunu yalnız biçime dayalı tekrarlarla sınırlandırmayı uygun bulduk.

A. SÖZCÜK TEKRARLARI

Dil; gelişmeye devam ettiği ve canlı bir yapı özelliğini taşıdığı için kendini oluşturan unsurlar etrafında sürekli bir değişim gösterir. Bunun amacı; ihtiyaca cevap vermek, dili zenginleştirmek, etkinliğini artırmak, dilin ifade gücünü genişletmektir. Dil, sözü edilen bu gelişimi sağlamak için, sözcükleri değişik biçimlerde tekrar etme yoluna gider. Bir dize veya mısra içinde isim, fiil, edat, zamir, sıfat vb. türünde olan sözcük, ya ek alarak ya da kök hâlinde tekrar edilir. Böyle bir kullanım dilin anlatım gücünü genişletirken, okunan mısraların akılda kalıcı olmasını, ahenk unsurunun sağlanmasını; anlam ve duygunun okuyucuya pekiştirilerek aktarılmasını sağlar. Çalışmada aynı beyit içinde tekrar edilen sözcükler “Tam Tekrar ve Sözcüklerin Buldukları Yere Göre Tekrar Çeşitleri” ana başlıkları altında, çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır:

A. I. TAM TEKRAR

A. I. 1. Kök Tekrarı: Kök tekrarlarını 6 grupta incelemek mümkündür: 1. Ek almayan isim kökleri; 2. Ek almayan fiil kökleri; 3. Farklı ek alan isim kökleri; 4. Farklı ek alan fiil kökleri; 5. Aynı eki alan fiil kökleri; 6. Aynı eki alan isim kökleri.

A. I. 1. a. Ek Almayan İsim Kökleri:

Dîvân'da yer alan tekrarların bazıları ek almayan isim kökleriyle oluşturulmuştur. Bu tip örneklerde tekrarlar üç biçimde karşımıza çıkar: 1.Türkçe isim tamlamasının bir ögesi durumunda; 2.Sözcüklerden biri eksiz hâldeyken, diğeri Farsça tamlamanın bir ögesi durumunda; 3.Her iki sözcük de Farsça tamlamanın ögesi durumunda:

Gül mevsimi irişdi yüzi güldi èÀlemüñ
âonca-âıfat ûarılma açıl gül zamânıdur
(G.176-2)

TÀ ki ol Àfet baña yâr-ı vefÀ-dÀr olmadı
Açılup baòt ü sitÀre ûÀlièüm yâr olmadı
(G.493-1)

âaón-ı gülşende n'ola kesb-i hevÀ eylerse

Ser-i serv üzere hevÂ-yı ser-i zülfüñdür esen
(G.350-3)

A. I. 1. b. Ek Almayan Fiil Kökleri:

Dîvân'da sadece bir örneğine rastladığımız bu tip tekrarda, fiilin emir şekli kullanılmıştır:

Taôt idersin taóta-i tenşÿyi irdükde ecel
Sen gerek BehrÂm u DÂrÂ ol gerekse Behmen ol
(G.268-2)

A. I. 1. c. Farklı Ek Alan İsim Kökleri:

Bu grupta yer alan tekrarları birkaç değişik maddede toplamak mümkündür:

1. Tekrarlanan sözcüklerden biri isim çekim eki ve Farsça ön ek alırken, diğeri Farsça tamlamanın ögesi durumundadır:

MerÂm ü maúâada irmek murÂduñ ise èÂlemde
NiyÂz-ı bî-niyÂza âidú ile úıl dÂéimÂ bî-óad
(G.39-2)

2. Tekrarlanan sözcüklerden biri isim çekim eki alırken, diğeri sözcük Farsça birleşik sözcük özelliğini taşır:

NevbahÂr ola vü güller âaçıla cürèa-âıfat
Reşk-i Firdevs-i berîn ola óarım-i gülsâr
(K-79)

SevdÂ-yı zülf ü kÂkül ü úurrañ hevÂsını
BÂd-ı hevÂya yine hevÂdâr olan bilür
(G.125-3)

3. Tekrarlanan sözcüklerden biri yapım eki, diğeri çekim eki alır:

Fitnesi Âdir zamÂnuñ çeşm-i fettÂnuñdadur
Bu perîşÂnliú senüñ zülf-i perîşÂnuñdadur
(G.151-1)

4. Tekrarlanan sözcüğe farklı bir Farsça kelime gelerek bileşik kelime yapılır:

Ütatum tîâ-ı òÿn-pÂşın o şÿðuñ boynuña alduñ
ÖiãÄliyÄ òadeng-i àamze-i òÿn-òVÄrı neylersin
(G.327-5)

5. Tekrarlanan sözcüklerden her ikisi de isim çekim eki alır:

Bir demde dilÄ sürmeyi gözden silüp almaú
èÁlemde hemÄn ol gözi mekkÄra münÄsib (G.24-2)

Taúlîd idemez ruðlaruña mÄh-ı münevver
Gün gibi øiyÄ-baðş ider ÄfÄúa o ruðlar
(G.71-1)

6. Tekrarlardan her ikisi de farklı ek fiil ekleri alır:

äarãılıp zelzele vü lerzeze vardı dünyÄ
Varise itdi úıyÄm ol úadi şımşÄd ü çenÄr
(G.126-4)

7. Tekrarlanan sözcük olumsuz ve olumlu Farsça ön ek alır:

ÖiãÄlî nÄ-murÄdı ber-murÄd it
Ki ùurmaz medóuñ oúur vaãfuñ eyler (G.164-
5)

8. Tekrarlanan sözcüklerden biri isim çekim eki, diğeri “ile” edatını alır:

Öastalar dermÄnı sensin ey ùabîb-i cÄn u dil
Öıør olup var ise dermÄnuñ iriş dermÄnile
(G.384-4)

9. Tekrarlanan sözcükten ilki, Farsça birleşik sıfat içinde yer alırken, aynı sözcük Arapça bir tamlamanın tamlananı durumundadır:

Üolanduú kÿh-kenlikler idüp kÿhuél-berzi
HemÄn ey Öusrev-i şîrîn-dehÄnum Bîsütÿn úaldı
(G.470-3)

Tekrar edilen sözcüklerden biri isim kökü, diğeri isim kökü+ek durumunda bulunduğu hâlde, bu örnekler de “Farklı Ek Alan İsim Kökleri” başlığı altında değerlendirilmiştir: Bu şekilde yapılmış tekrarlar da, her iki sözcüğün ek almış hâlleriyle hemen hemen aynı özellikler sergilenir: Kimi örnekte her iki sözcük de ek almaz. Sözcüklerden biri bazen ekli, bazen eksiz durumda iken, diğeri Farsça birleşik sözcüğün ya da tamlamanın içinde yer alır. Sözcüklerden biri Farsça bir ek alırken, diğeri Farsça bir tamlamanın içinde ya da eksiz biçimde kullanılır. Bazı örneklerde ise her iki sözcük de Farsça tamlamanın bir öğesi durumundadır. Bir örnekte de her iki sözcük de yapım eki alırken, biri bildirme durum eki alır:

äänmañuz úırmızı göl yapraàıdur gölşende
Cigeri pãresidür bülbül-i ðöynîn-kefenüñ
(G.249-2)

HevÀ-yı zülf-i müşkînüñle esdükçe āabÀ cÀnÀ
İrişür müjde-i vuālat meşām-ı cÀn-ı müştÀúa
(G.414-4)

Mey-i mihr ü maóabbet meclisine bî-riyÀ gelsün
Bilürsin āÿfi-i sÀlÿsda zerú ü riyÀ vardur
(G.114-4)

āaón-ı gölşende ðiāÀli bülbül efàÀn itmesün
Ol göl-i gölzÀr-ı óüsne èÀşıú-ı dîdÀr ise
(G.421-5)

Nuãó u pend itdükçe rüsvÀ oldu şÿride gönül
èİrøı yoú nÀmÿsı yoú bir èÀrsuzdur èÀrsuz
(G.200-4)

A. I. 1. ç. Farklı Ek Alan Fiil Kökleri:

Bu başlık altına toplanan örnekler, fiil köküne gelen ekler açısından değerlendirildiğinde şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Fiil kökülerinden her ikisi de çekim eki alır:

Didim ayÀ bu úadar şevkete bÀèiā ne ola
Didiler devlet-i düstÿr-ı Ferîdÿn-ĀĀĀr
(K. -22)

Ey ÒiãÀlî yine bir tÀze àazel naôm idelüm
TÀ ki taósîn ide herkes şuèarÀ úavlince
(G. 417-5)

2. Fiil köklerinden biri çekim eki, diğeri fiilimsi eki alır:

Didüm Àya kim ola didügün ol Áãaf ne
Baña bildür anı senden ideyim istifsÀr
(K. -27)

Mensÿb olalı yÀ úaşuña düşdi naôardan
Bir úÀéidedür bu ki iøÀfetle düşen yÀ (G.
6-2)

3. Fiil kökü farklı zaman eki alır:

Nice dîvÀr la úulle ki òarÀb olmış idi
BÀnié-i saèyuñ èimÀret idüp oldı mièmÀr (K.
-36)

4. Türemiş fiilin her ikisi de çekim eki alır:

NÀme-i óüsnüñ güzel göstermiş açmış úaşlaruñ
Nitekim şÀh emrini ùuàrÀ-yı àarrÀ gösterür (G.
55-4)

5. Tekrar edilen yapılardan biri basit, diğeri türemiş hâlde çekim-
lenmiş fiillerden oluşmuştur.

Ezelüm başını tatlu dile aldanmayalum
Ezilürmiş leb-i şîrinüñe sükker herbÀr
(G. 143-4)

6. Fiil kökleri farklı fiilimsi eki alır:

Óamdülillah ol meh-i nÀ-mihribÀn inãÀf idüp
Luûf u iósÀn itmege bÀy ü gedÀya başladı (G.
435-2)

A. I. 1. d. Aym Eki Alan Fiil Kökleri:

Beyitlerde aynı fiil kökü, aynı çekim ekini alır. Ayrıca aynı fiil kökünden, aynı fiilimsi ve çekim ekini alarak türemiş bir örneğe de rastlanmıştır:

Gönlüm hevâ-yı zülfüne kim kâkülün çeker
Ebr-i siyâhdur ki göge ejderhâ çeker
(G.157-3)

âam-ı derd-i firâûuñ ile görüp óâl diger-gýnin
Dil-i bîçâreye luûf eyle şefúat eyle sulûânum
(G.282-4)

Derdüm efzýn olmada óâlüm diger-gýn olmada
Ol şeh-i öybânile ol âfet-i devrânile
(G.384-3)

A. I. 1. e. Aynı Eki Alan İsim Kökleri:

Genellikle bu tipteki örnekler, rediflerde karşımıza çıkar. İsim kökü üzerine çekim eki gelmiş; ayrıca isim kökünün aynı tamlanan ekini aldığı örnekler de bu grupta değerlendirilmiştir:

Ne deñlü itse cevr ol bî-vefâ kim nâmı bâúîdür

Dil ü cânumdaki mihri ki mâhi yine bâúîdür
(G.85-1)

Úîl ü úâli úoyalum var ise bir óâl ehli
Yoúsa úâl ehli olanlar bilemezler dilümüz
(G.195-2)

A. I. 2. Sözcük Türü Tekrarı: Çalışmada sözcük türlerinin tekrarı şu başlıklar altında sınıflandırılmıştır: 1. Ünlem tekrarı; 2. Edat tekrarı; 3. Sıfat tekrarı, 4. Bağlaç tekrarı; 5. Zamir tekrarı; 6. Zarf tekrarı; 7. Sözcük türünün farklı olduğu tekrarlar.

A. I. 2. a. Ünlem tekrarı: Ünlemler tek başlarına bir anlama sahip olmamalarına karşın, vurgu ile cümleye mana katan unsurlardır. Hisâfî Dîvânı'nda "ey" ünlemi isimden önce kullanılarak, şairin coşkusunu ifade eden ve anlamı pekiştiren bir unsur olarak yer almıştır.

Ey maşrıú-ı rÿyuñda èayÀn ãubó-ı ãabÀóat
Véey maàrib-i zülfüñde nihÀn şÀm-ı úiyÀmet
(G.27-1)

A. I. 2. b. Edat tekrarı: Edatlar sözcüklerin arasında anlam bağı kuran, isimlerden sonra gelerek onlarla öbek oluşturan, sözlük anlamı olmayıp görev anlamı olan unsurlardır. *Dîvân*'da, kullanımı oldukça yaygın olan “ile” edatı, genellikle ekleşmiş olarak görülür. “İle” kadar olmasa da “gibi” edatı da *Hisâlî Dîvânı*'nda karşılaştığımız bir başka edattır.

äyret-i ôÀhir ile gerçi ki bir ednÀyam
Maènada mertebe-i rıfèatile aèlÀyam (G.278-
1)

Benüm gibi meger kim èÀşıú-ı dîdÀr-ı yÀr olmuş
Düşüp eşküm gibi pÀyına her dem yüz sürer
deryÀ (G.9-4)

A. I. 2. c. Sıfat tekrarı:

Dîvân'da “o” ve “bu” işaret sıfatları bazen cümle başında, bazen de aynı dizenin içinde anlamı pekiştirmek; “bir” ve “iki” sayı sıfatları “bir tağ eri, bir şeyda, iki göz, iki deniz, iki dilber, iki şahid, bir tolu, iki silme...” gibi varlıkların sayısını belirtmek için kullanılmış sıfatlardır. “Her” belgisiz sıfatı isimden önce kullanılarak, anlam ve görevi gereği kesin bir yargı kazandırmamış; “nice” ise soru sıfatı durumunda kullanılmıştır.

Ol àonca-dehen leõõet-i güftÀra muvÀfıú
Ol úÀmet ise nÀz ile reftÀra münÀsib
(G.21-4)

Bezm-i aâyÀra ãaúın varma saña töhmet olur

Bu úabaóat bu feøÀóat sebeb-i òaclet olur
(G.118-1)

èÀşú-ı şîrînile Leylîyi ne bilsün cehele
Kÿh-ken bir úaà eri Úaysısa bir şeydÀdur
(G.61-4)

Aúar iki gözümden iki baór-i bî-kerÀn

Baór-i muóiti úaùreye äaymaz dü-rýdumuz
(G.194-2)

Úaddüñ öykinmesün her alçaú u dýn u denì
Her úadi kýtàh ile ol serv-úÀmet bir degül
(G.272-4)

Nice ay u nice gündür àamuñla tìredür èÀlem
Bugün mihr-i èiöÀruñ göster ey mihr-i øiyÀ-
güster (G.60-3)

A. I. 2. ç. Bağlaç tekrarı:

Bağlaç görevini üstlenmiş “ile” de, edat görevindeki “ile” gibi, genellikle ekleserek kullanılmıştır. “Nasıl ki” anlamında kullanılan “nitekim” bağlacı, iki beyiti anlamca birbirine bağlama ve manayı pekiştirme görevini üstlenmiş ve sadece iki beyitte tekrar ögesi olarak yer almıştır. “Ne...ne” bağlacı, *Dívân*'da bağladığı ögelere “hiçbiri” ve olumsuzluk anlamı verecek biçimde kullanılmıştır. “Gerek...gerek”, kendisinden sonra gelen ögeleri “birliktelik” anlamı ile birbirine bağlayarak, bağlanan ögelerin tümünün birden kastedildiğine işaret eder. “Gâh...gâh” “ara...ara” aynı görevde olan sözcükleri “kimi kez, kimi zaman” anlamıyla birbirine bağlamıştır. “Ya...ya” bağlacı ile, melek ve peri gibi eşdeğerli iki öge bağlanarak, ikisi arasında anlamca bir seçenek sunulmuştur.

Mihr ile vefÀ eylemek èuşşÀúa ÒiãÀlì
Ol laèl-i äafÀ-baòşıla dildÀra münÀsib
(G.24-5)

Nitekim äubó u mesÀ devr ide çarò-ı devvÀr
Nitekim rýy-ı zemìn eyleye yerinde úarÀr
(K.91)

Ne bìm-i hicrũne beñzer cihÀnda bir belÀ
vardur
Ne ümmìd-i viãÀlũñ gibi èÀlemde äafÀ vardur
(G.114-1)

Gerek mihr ü vefÀ itsün gerek cevr ü cefÀ
herbÀr
Be-her-óÀl èaşú-ı maèşýú èÀş1ú1 Àşüfte-óÀl
eyler (G.135-4)

Laèl-i mey-gÿnuñla gÀhî mest ü lÀ-yaèúıllaruz
Leblerüñ òaù-ı àubÀrıyla gehî óayrÀn olup
(G.22-2)

Degül nevè-i beşerden yÀ melekdür yÀ perî
dilber

Anuñçün göz göre àAyib olup gözden nihÀn oldu
(G.480-4)

A. I. 2. d. Zamir tekrarı:

Birisi...birisi; birini...birini, birinin...birinin; biri...biri, kimi...kimi, belgisiz zamirleri, herhangi bir varlığı kesin bir biçimde göstermeden isim; “kim ve kimin” soru zamirleri, kişilerin adı yerine kullanılmıştır. “Ben” ve “sen” zamirleri, “ben, benüm” gibi anlamı pekiştirici bir şekilde, iyelik öbeğinin bir ögesi olarak ve özneyi vurgulamak ve “biz” kişi zamiri, söze çokluk, anlama alçakgönüllülük katmak amacıyla “ben” yerine tercih edilmiştir. “Nedür” soru zamiri genellikle beyit başında yer alarak paralel bir yapı gösterir. “Nerede” anlamındaki “kanda”, “dudağın kanda, yüzün kanda, vuslatın kanda” söylemi ile şairin özlemine dile getirmiştir. Dîvân’da birer beyitte “o” ve “bu” zamirleri de tekrar edilmiştir:

İki úuşdur ki söz bilmez nedür adı yine gÿyÀ
Birisi üÿü-i gÿyÀ birisi bülbül-i şeydÀ
(G.18-1)

Birini söyleden güldür birini úand ü Àyîne
Lebüñle ruðlaruñ gitmez dilinden bir nefes
cÀnÀ (G.18-2)

İki maóbÿb-ı müâtesnÀya meyl itdi dil-i şeydÀ
Birinüñ çeşm ü ebrÿsı birinüñ ruðları zîbÀ
(G.19-1)

Biri FerhÀd u VÀmıúdur biri Mecnÿn-ı dîvÀne
Uyup nefsi hevÀsına zebÿn itmiş zen-i dünyÀ
(G.18-4)

èizz ile òalú-ı cihÀnuñ kimi pÀşÀ geçinür

Sâyesinde kimisi doğ geçüp aâa geçinür
(G.154-1)

Rÿz u şeb meşşâüa-âsâ kim yudı kim ûaradı
Bezme gör kim geldi soóbet yine kime yaradı
(B.23)

Öadeng-i eşk ü âhumdan idüp her dem óaöer
deryâ

Kimin tiâ eylemiş mâhîlerüñ kimin siper deryâ
(G.9-1)

Kimine yas ü mâtemdür kimine sÿr u dügündür
Sarây-ı èâlem-i fânî vü bâüî özge èâlemdür
(G.93-4)

âurre olma ben benüm diyü cihânuñ èizzine
Ey öiââli herkese eyle tevâüè sen sen ol
(G.268-5)

Beni zencîr-i zülf ü kâkülüñ bendi esîr itdi
Öalââumla muúayyed ol benüm ey serv-i âzâdum
(G.294-4)

iki óarf ile sensin kâéinâtı var iden yoúdan
Senüñ óükmüñdedür èâlem úamu şâh-ı cihân
sensin (G.331-5)

Devlet-i dünyâ ile lâzım degül bize óayât
èâşıúuz biz neylerüz cân u cihânı yârsuz
(G.200-2)

Nedür ol çeşm ü ol ebrÿ nedür ol behcet ü ân
Nedür ol cism-i laüif ile ol endâm-ı şerîf
(G.233-2)

Vuâlatuñ úanda âafâ-yı leb-i laèlüñ úanda
Ey cefâ-cÿ yüzüñi görmege óasret çekerüz
(G.184-3)

Süleymân-ı zamân iseñ dađı incitme bir mýrı
Budur merdümlik ÂdÂbı budur òulú-ı pesen-dîde
(G.370-2)

Odur ÒallÂú-ı èarş u ferş odur RezzÂú-ı ins ü
cinn

TecellÂ-yı cemÂl itmekde ol èÂşıú temÂşAda
(G.420-5)

A. I. 2. e. Zarf tekrarı:

Dîvân'da sadece iki beyitte tekrar olarak kullanılan “iken”, eklendiği sözcüğe hâl ve zaman anlamı katmıştır. “Bir taraftan...bir taraftan” yer ya da yön belirtmek amacıyla değil, âşığı yapmış olduğu bir fiilin başkalarının sahiplenildiğini ya da öbek öbek bu harekete yönelindiğini ifade etmek; “yine”, cümle başında “tekrar, yeniden, gene” anlamında, manayı kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. Bir beyitte şair, atasözünü hatırlatarak “Eğri otur, doğru söyle; çünkü senin kaşını hayal eden eğri hayal eder.” diyerek zarf tekrarı yapmış olur. Şair, “ara” sözcüğünü de “bazen, kimi zaman” anlamında kullanmıştır:

Mâyil iken birine dil bir dađı cÂnÂn arar
Bir oñulmaz derdi var iken yine dermÂn arar
(G.78-1)

Âh eylesem ÒiâÂlî yanumca nÂle eyler
èUşşÂú bir ùarafdan kÿhsÂr bir ùarafdan
(G.307-5)

Yine ùabèum açılur ol gül-i raènÂ mı gelür
Yine cÂnum sevinür ol lebi èİsî mi gelür
(G.47-1)

Meâeldür egri otur ùoârı söyle ey seđi-úÂmet
HilÂle beñzeden ebrÿlaruñ egri ðayÂl eyler
(G.116-2)

Ey ÒiâÂlî nola Âlÿde-i bÂde olsaú
Ara sÂúî giderür óüznümüzi ara úadeó
(G.37-5)

A. I. 2. f. Sözcük Türünün Farklı Olduğu Tekrarlar:

Bu tip örneklerde tekrarlanan ilk sözcük sıfat, zarf, isim ya da fiil iken, ikinci sözcük farklı bir türde; ancak aynı sestedir.

Gÿş-ı cÀna ùóunur oldı ãadÀ-yı nÀúus
Bilmezem deyr-i dile ol büt-i tersÀ mı gelür
(G.47-4) (fiil-sıfat)

Bende olalı ol boyı şımşÀda ãanavber
Úurtuldu elemden olup ÀzÀde ãanavber (G.94-
1) (sıfat-zarf)

LÀle vü gül açılup güldi yine rÿy-ı zemîn
Döndi bÀà-ı İreme ferş-i óarîm-i gülzÀr
(G.181-3) (fiil-isim)

Severseñ ey göñül dildÀrı sev aâyÀrı neylersin
áaraø seyr-i gülistÀn ise seyr it òÀrı neylersin
(G.327-1)(isim-bileşik fiil)

Nice ùòàsun meh ü mihr-i viãÀli burc-ı firúatden
ÒiãÀlî nice ay u gün olur meh-pÀresin görmez
(G.192-5)(zarf-sıfat)

Ruòlaruñdur óüsn ile Àyîne-i èÀlem-nümÀ
Gösterür èÀşıúlara her vech ile rÿy-ı vefÀ
(G.13-1) (edat-bağlaç)

A. I. 2. g. Farsça Tamlamalarla Yapılan Tekrarlar:

Şair, sözü güçlendirmek amacıyla, anlamca üzerinde durmak istediği Farsça tamlamaları tekrar etmiştir:

Laèl-i mey-gÿnı o şÿòuñ èÀşıú-ı teşne-dile
SÀàar-ı èişret-nümÀdur sÀàar-ı èişret-nümÀ
(G.4-4)

Ey ÒiãÀlî dÀà yaúmaú nÀr-ı èaşú-ı yÀr ile
Derd-i hicre key devÀdur derd-i hicre key devÀ
(G.4-5)

A. I. 2. h. Olumlu Olumsuzluk Temeline Dayandırılan

Tekrarlar:

Genellikle deyimlerle yapılan bu tekrarlarda, deyim olumlu ve olumsuz biçimi kullanılarak, hem anlam güçlendirilmek, hem de ahenk sağlanmak istenmiştir:

Biz berÅber bilürüz yoúliâıla varliâı
Vusèat el virmez ise el virür el ùarliâı
(G.440-1)

Her ùolu başına bir bÿse raúibe èahd ider
Bezm-i àamda cÅn virüp èÅşıúlar ammÀ cÅn alur
(G.134-2)

A. I. 2. 1. Bileşik Sözcüklerin Yer Değiştirmesine (Kalp)

Dayalı Tekrarlar:

Bütün örnekler “gülşen” ve “şengül” Farsça bileşik sözcüklerinin yer değiştirmesi ile ilgilidir:

Bu èÀlem gülşenin bÅd-ı òazÅndan äaúlasun
MevlÀ

HezÅrÅn şÿò ü şengül gül-èiõÅr ü àonca-fem
vardur (G.79-4)

A. II. SÖZCÜKLERİN BULUNDUKLARI YERE GÖRE

TEKRAR ÇEŞİTLERİ:

A. III. 1. Başta Tekrar

Geh laèl-i lebin vaãf idelüm gÅh èiõÅrın
Geh medó ü åenÀ èÅşıú-ı didÅra münÅsib
(G.23-2)

A. III. 2. Sonda Tekrar

Ne deñlü itse cevır ol bî-vefÀ kim nÅmı bÅúidür

Dil ü cÅnumdaki mihri KemÅhî yine bÅúidür
(G.85-1)

A. III. 3. Ortada Tekrar

Câmiê-i güldür çemen âaónı hezâr
Maófil-i gülrârdan eyler âalâ
(G.8-4)

B. İKİLEMELER:

Türkçe'nin her döneminde görülen ikilemeler, değişik türleri ile anlatıma güç vermek için kullanılan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Hatipoğlu (1981) ikilemeyi "Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması" (s. 9) olarak tanımlar. Araştırmacıya göre ikileme, bir psikoloji ve müzik oyunudur. Türkçe'de şiire ve düzyazıya ahenk katarak ses ve söz benzerliğine ya da tekrarına dayanır. İkilemeler ile uyak ve redif arasındaki fark; ikilemelerde benzer seslerin art arda, aynı satırda; uyak ve redifin alt alta farklı satırlarda yer almasıdır. (1971) İkilemelerin oluşumu; bir sözcüğün tekrar edilmesi ya da anlamca zıt olan sözcüklerin yan yana sıralanması şeklindedir. İkilemeleri sözcük türleri açısından değerlendirdiğimizde; isim, fiil, sıfat, zarf, zamir, ünlem görevlerinde kullanıldığını görmekteyiz. (Aktaş, 1996) Çalışmada *Dîvân*'da yer alan ikilemeler tekrar olarak ele alınmış ve 1. Aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemeler; 2. Yakın anlamlı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemeler; 3. Karşıt anlamlı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemeler şeklinde sınıflandırılmıştır.

Şair, şiirinde ikilemelere çokça yer vermesine rağmen, ikilemelerden oluşmuş redif kullanmamıştır. Hisâlî, kullandığı ikilemelerle anlamı kimi zaman pekiştirmiş, kimi zaman abartmış; 67 beyitte 32 değişik ikileme kullanmıştır. 15'i Türkçe isim soylu; 5'i Arapça isim soylu, 6'sı Farsça isim soylu, 2'si fiil, 2'si fiilimsi, 2'si yansıma sözcükleri ile kurulmuş ikilemelerdir:

B. I. Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler:

B. I. 1. "kat kat, yer yer, ayak ayak; tel tel; yare yare; türlü türlü, bir bir, biri biri, nice nice" gibi Türkçe isim soylu sözcüklerle;

Öiââlî tâ ölince òâûırumdan gitmez ol eylük
O şÿöuñ tîr-i müjgânı geçüpdür cânuma úat úat
(G.30-5)

Zarf

Benüm ol bÂâbÂn-ı gülşen-i endÿh ü miónet kim
Gül-i òÂr-ı àam sînemde yer yer tÂze dÂâumdur
(G.49-2)

sıfat

Úalb-i maózynuñ açılısun gül gibi dirseñ eger
Ayaú ayaú òÂne-i cÂm-ı mey-i óamrÂya var
(G.129-2)

zarf

Òaûü-ı sebz-i ruðuña öykinüp itmiş taúlid
âaúalın tel tel idüp yolmalu imiş çemenüñ
(G.259-3)

zarf

Ser-Â-pÂ cismín itse yara yara
zarf

Yaramaz yara ile kimse yÂre
(G.425-1)

Felekden mi ÒiãÂli cevri-i dilberden midür
bilmem

Bu dürlü dürlü miónetler bu gÿnÂ-gÿn
felÂketler (G.165-5)

sıfat

Gel gel ey nÂme-i ferruð-dem ü ferðunde-âifÂt
YÂra aóvÂlümi bir bir varup èarø it biéõ-õÂt
(G.26-1)

zarf

Úapuñda cÂn u dil ey şÂh-ı öybÂn
MekÂtibdür biri biri müdebber
(G.149-4)

zamir

Sen bir èAnúÂ-ùabè u èÂli-himmet èÂşısın dilÂ
Gülşeni dervîşidür biri biri bir Rÿşeni
(G.497-3)

zamir

Derd-i hicrünüle gehi muèetekif-i miónet olup
Vaãluñ ümmidine nice nice òalvet çekerüz
(G.216-3)

zarf

B. I. 2. “Allah Allah; taraf taraf; sürâh sürâh, katre katre, kadem kadem” gibi Arapça isim soylu sözcüklerle;

Biñ niyÂz ister ol Âfet ki ide bir kez nÂz
Allah Allah bu ne nÂz u bu ne istiânÂdur
(G.62-2)

Nevrÿz irişdi diyü ÖiâÂli ùaraf ùaraf
Esdî âavurdi bÂd-ı âabÂ nevbahÂrdan
(G.311-5)

řu deñlü úalbümi sürÂð sürÂð eyledi âamzeñ
Tenüm âırbÂla döndi sine-i bi-kine kefgire
(G.367-2)

Úaüre úaüre dökerek eşkini çeşm-i öÿn-bÂr
Devr ider iřigüñi her gice sitÂre gibi
(G.434-3)

MirèÂcı oldu pÂye-i aelÂ ÖiâÂliyÂ
Úaâr-ı nübüvete çıúup evvel úadem úadem
(G.301-7)

**B. I. 3. “çak çak, hurâmânî hurâmânî, gül gül, gam gam, gûna-
gûn; gûşe-be-gûşe” gibi Farsça isim soylu sözcüklerle;**

řikÂf ü çÂk çÂk iden ten-i mecrÿóı ÚÂf-ÂsÂ
O řÿð u řengülüñ tiâ-ı firÂú u iřtiyÂúidür
(G.85-2)

Mıâr-ı óüsn içre òırÂmÂni òırÂmÂni gezer
Müşterisin gÿyiyÂ ol Yÿsuf-ı KenèÂn arar
(G.130-4)

Düşürme ayaâı elden mey-i gül-gÿn ile her dem
Úızarsun gül gül olsun ruðlaruñ gül-berk-i Âl
olsun (G.354-3)

Devr-i laèlinde olup mest-i müdÂm ol Âfetüñ

Ey ÒiãÀlì bilmezem ben daòı àam àam neydügin
(G.346-6)

GÀh èaraúla pür idüp sÀàarı geh bÀde ile
Reng ü Àl eyledüñ ey sÀúi bize gÿnÀ-gÿn
(G.356-4)

Süpürüp sildi reh-i gülşeni ferrÀş-ı ãabÀ
äuladı gÿşe-be-gÿşe ãu sepüp ebr-i bahÀr
(K.13)

B. I. 4. “yap yap; gel gel” gibi fiillerle;

İtseydüñ èimÀret-i dil-i vîrÀnumı yap yap
Ey şÀh-ı cihÀn eyler idüñ özge vilÀyet
(G.27-3)

Gel gel ey nÀme-i ferruð-dem ü ferðunde-ãıfÀt
YÀra aóvÀlümi bir bir varup èarø it biéö-öÀt
(G.26-1)

B. I. 5. ‘kıya kıya, kana kan, yalvarı yalvarı’ gibi fiilimsilerle;

Úıya úıya baúışuñ cÀnuma úat úat geçdi
sıfat
BÀri bir kez naðar-ı èayn-ı èinÀyet olsun
(G.329-4)

İç úana úana úanumı ey öÿni dem-be-dem
zarf
ÖÿbÀn şerièatinde eger úan óelÀl ise
(379-2)

Bize öpdürmedüñ gerçi elüñ nÀz eyleyüp ammÀ
KenÀr u býseye eller çeker yalvarı yalvarı
(G.429-3)

B. I. 6. “güp güp, kukul” gibi bir yansıma sözcüğüyle;

Dem-Â-dem bÂdeye güp güp düşermiş sÂúi-i
ãóóbet

âudÂèa bÂèiâ olurken òumÂr-ı mey nedür óikmet
(G.30-1)

Gelsün piyÂle gerdişe devr-i felek-miâÂl
İtsün äürÂòì bezmde úulúul zamÂnıdur
(G.176-3)

B. II. Yakın Anlamlı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler:

Lebüñle bÂde-i gül-gÿn emiş úarış olmuş

Biri birine iderler maóabbetin iòhÂr
(G.67-3)

Kesdüren ûaâı ûaşı bir nice dem FerhÂda
Tîşe-i èaşúıdur ol Òusrev-i şîrîn-dehenüñ
(G.246-3)

Yoluñda döke äaçá müdÂm èÂşıú-ı giryÂn
äu yerine òarc eyledügi eşk-i teridür
(G.50-3)

Öilèat-i fÂòiredür aña viren óüsñ ü bahÂ
Derme çatma dilemez şÂhid-i maènÂ benden
(G.319-4)

B. III. Karşıt Anlamlı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler:

Miâúab-ı reşk ü óased delmese cÂnÂ baàrın
Az çouú beñzer idi dürr dişüñe dürr-i èAden
(G.350-4)

Virmesün bÿse-i lebin dilber
Olur olmaz bahÂya lâmarla
(G.392-3)

B. IV. Kullanım Sayılarına Göre İkileme Çeşitleri:

Dîvân'da beyit içinde tek bir ikileme kullanılırken, bazen de aynı beyitte birden fazla ikileme yer almıştır. Hatta şair, ahengi artırabilmek için ikilemeye konu olan sözcüğün tekrarına da yer vermiştir:

Felekden mi ÒiãÀlî cevri dilberden midür
bilmem

Bu dürlü dürlü miónetler bu gÿnÀ-gÿn
felÀketler (G.165-5)

Úıya úıya baúıııñ cÀnuma úat úat geçdi
BÀri bir kez naôar-ı èayn-ı èinÀyet olsun
(G.329-4)

Gül gül itmiş ruò-ı gülgÿnını gülgÿne-i yÀr
ŞÀhid-i óüsnine her vechile pîrÀye ãalar
(G.77-2)

SONUÇ

1. *Peşтели Hisâli Dîvânı*'nda uyak, redif, sözcük tekrarı ve ikilemelerle sağlanan ahenk, şairin üslûp özelliğini ortaya koymuştur. Hisâli sözün okuyucu tarafından akılda kalıcı olmasını sağlamak için, Dîvân'ında 667 beytinde tekrar sanatından ayrı olarak tekrarlar yapmış, böylece şiirine anlam ve ses bakımından bir zenginlik katmıştır.

2. Şiirin dış ahengini oluşturan uyak ve redif konusunda şair; estetik kurallara sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermiş; ancak bazen uyak kuralına göre uyaksız sayılan bazı sözcüklerle ahenk oluşturmaya çalışmıştır. Hatta şair, bazı gazelerde de uyağı oluşturacak sözcük bulma zorluğu çektiği için, şiir içinde –redif olmadığı hâlde- aynı sözcüğü iki kere kullanmıştır. Ayrıca tüm uyak çeşitlerine şiirinde yer vermiştir.

Dîvân'da kullanılan redifler, sadece uyak örgüsünü etkilemekle kalmamış; şiire ses ve anlam bakımından da bir şeyler katmış; şairin acı, heyecan, sıkıntı, elem, sevinç gibi duygularıyla bağlantılı olarak şiiri anlamsal açıdan tamamlamıştır. *Peşтели Hisâli Dîvânı*'ndaki 500 gazelin, 400'nde, 36 Türkçe beytin 10'unda redif bulunmaktadır. Redif çeşitlerinin verildiği tabloya göre, en fazla sayıda tek sözcüklü rediflerden “olur”u sekiz;

çift sözcüklü rediflerden “bir taraftan”ı sekiz; ek+sözcük yapısındaki rediflerden “-a dahi”yi beş; ekle yapılan rediflerden “-ı”yı yirmi gazelde kullanmıştır.

3. İç ahengi oluşturan sözcük tekrarlarının kullanım özelliği şu şekildedir: Şair, bir dize veya mısra içinde isim, fiil, edat, zamir, sıfat vb. türünde olan bir sözcüğü, ya ek kullanarak ya da kök hâlinde tekrar etmiştir. Böyle bir kullanım dilin anlatım gücünü genişletirken, okunan mısraların akılda kalıcı olmasını, ahenk unsurunun sağlanmasını ve duygunun okuyucuya pekiştirilerek aktarılmasını sağlamıştır. Şair, bir ya da birden çok sözcüğü ilk dizede kullandıktan sonra, aynı sözcük ya da sözcükleri simetrik, çapraz ya da karışık biçimde ikinci dizede tekrarlamıştır.

4. Çalışmada “Tam Tekrar” ana başlığının ardından, özellikle *Dîvân*’da daha fazla yekün tutan tam tekrarlar sınıflandırılmış ve buna göre tekrarların kullanım sayıları şu şekilde tespit edilmiştir:

TAM TEKRAR	KÖK TEKRARI						
Ek Almayan İsim Kökleri	47						
Ek Almayan Fiil Kökleri	1						
Farklı Ek Alan İsim Kökleri	156						
Farklı Ek Alan Fiil Kökleri	62						
Aynı Eki Alan Fiil Kökleri	17						
Aynı Eki Alan İsim Kökleri	8						
Sözcük Türü Tekrar		Ünlem	Edat	Sıfat	Bağlaç	Zamir	Zarf
ey		5					
ile			19		6		
gibi			5				
ol				20			
bu				6			
bir				16			
iki				3			
her				5			
nice				18			
nitekim					2		
ne...ne					31		
gerek...gerek					3		
gâh...gâh					11		
ya...ya					1		
nedür						3	
birisi...birisi						1	
birini...birini						1	
birinin...birinin						3	

biri...biri						5	
kimi...kimi						1	
kim						1	
kimin						2	
ben						3	
sen						6	
biz						6	
o						1	
bu						1	
ara...ara							1
eğri							1
yine							1
iken							2
bir taraftan...bir taraftan							22
kanda							3
Sözcük Türünün Farklı Olduğu Tekrarlar	67						
Farsça Tamlamalarla Yapılan Tekrarlar	7						
Otomlu Olumsuzluk Temeline Dayandırılan Tekrarlar	6						
Bileşik Sözcüklerin Yer Değiştirmesine Dayalı Tekrarlar	6						
İkileme Çeşidi	32						
Aynı Sözcüğün Tekrarı ile Oluşan İkilemeler	30						
Yakın Anımlı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler	4						
Karşıt Anımlı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler	2						

Bu tabloya göre “Kök Tekrarı” başlığı altında değerlendirilen “Farklı Ek Alan İsim Kökleri” 157 beyitte; “Sözcük Tekrarları” başlığı altında toplanan “ne...ne” bağlacı 31 beyitte en fazla sayıda tekrar edilmiştir.

5. Hisâlî, şiirinde ikilemelere çokça yer vermesine rağmen, ikilemelerden oluşmuş redif kullanmamıştır. İkilemelerle anlamı kimi zaman pekiştirmiş, kimi zaman abartmış; 67 beyitte 32 değişik ikileme kullanmıştır. Bunlardan 15’i Türkçe isim soylu; 5’i Arapça isim soylu, 6’sı Farsça isim soylu, 2’si fiil, 2’si fiilimsi, 2’si yansıma sözcükleri ile kurulmuş ikilemelerdir.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. (2. b.). Ankara: Engin Yayınları.
- Aktaş, T. (1996). Yapı ve Anlam Bakımından Almanca ve Türkçe’de İkilemeler. *Türk Dili*. 539 (11), 565-566.
- Arat, R. R. (1991), *Eski Türk Şiiri*. (3. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bilgegil, K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

- Dilçin, C. (1992). Fuzulî'nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği. *Türkoloji Dergisi* (ss. 77-114). C. 10, S. 1, Ankara.
- Dilçin, C. (1995). Fuzulî'nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni. *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi)* (ss. 157-202). 19. Ankara.
- Dilçin, C. (2000). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. (2. b.). Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1993). Ahmet Yesevî'nin Şiirlerinde Âhenk Unsurları. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan) (ss. 105-109), C. XXIX, S.1-2, Ankara.
- Göçgün, Ö. (1983). Fuzulî'nin Şiirlerinde Ses ve Musiki. *Türk Edebiyatı Dergisi* (ss. 60-61), 4(114), İstanbul.
- Hatiboğlu, V. (1971). *İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme* (2. b.). Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Kortantamer, T. (1993), Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I. *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri* (ss. 273-336). Ankara: Akçağ.
- Kurnaz, C. *Eski Türk Edebiyatı*. (1. b.). Ankara: Bizim Büro.
- Macit, M. (1990). Nesimî'nin Şiirinde Âhengi Sağlayan Unsurlardan Tekrarlar Üstüne. *Yönelişler* (ss. 26-36). 7 (48).
- Macit, M. (1999). Dîvân Şiirinde Ahenk Unsurları. *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*. Haz. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Meydan Larousse*. Ahenk, C.1, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Tanpınar, A. (1977). Eski Şairleri Okurken. *Edebiyat Üzerine Makaleler* (ss. 179-181). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. (1977). Eski Şiir. *Edebiyat Üzerine Makaleler* (ss. 177-178). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Üstünova, K. (2003). Söz Sanatlarının Oluşmasında Tekrarların Rolü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*. Belleten 2001/I-II'den Ayrıbasım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 235-244.
- Yetiş, K. (1988). Ahenk. *T.D.V.İ.A.* (ss. 516-517). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.